

Belgelerin Işığında Milli Mücadele Döneminde Yemen’de Kalan Son Osmanlılara Dair Bir Unutulmuşluk Hikayesi

M. LÜTFULLAH KARAMAN

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

ÖZ

Osmanlı-Türk tarihinin iyi bilinen bir olgusu, onca uzaklığına rağmen, bugünkü Yemen’in büyükçe bir kısmının yaklaşık 400 yıl boyunca Osmanlı idaresi/nüfuzu altında bulunmuş olmasıdır. Başka deyişle, esas olarak bugünkü Yemen’in (Güneyi ile 1990’daki birleşme öncesi) Kuzey Yemen olarak bilinen kısımları, 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı nüfuz ve hakimiyeti altına girerek, kısmen dolaysız kısmen de dolaylı ve kesintilerle 20. yüzyılın başlarına kadar bu konumunu sürdürmüştür; bu sebeple de, söz konusu dönemler boyunca sivil ve askeri pek çok Osmanlı vatandaşı orada görev almış ve yaşamış bulunmaktadır. Buna bağlı olarak, tam bu noktada belirtmek gerekir ki, Yemen ile Türkiye ilişkisi Milli Mücadele döneminde Türkiye hükümeti açısından idari anlamda tamamlanmış görülmekle birlikte, en azından Yemenlilerin bir kısmı ve daha da önemlisi bu yıllarda da Yemen’de kal(akal)mış söz konusu asker ve sivil Osmanlı-Türk unsurlar açısından bitmiş değildir. İşte bu çerçevede, bu çalışmada, Osmanlı idaresi/bağlantısı altında Yemen tarihinin ciltler dolusu incelemeye konu olabilecek ve olagelmış pek çok boyutu içerisinde nisbeten gölgede kalmış, özgül bir “beşeri” boyutu olarak tanımlanabilecek olan, Dünya Savaşı akabinde Yemen’in fiilen Osmanlı idaresinden çıktığı yukarıda anılan dönemde hala orada kalmış bulunan son Osmanlı unsurunun akıbetine dair, daha önce pek fazla araştırmaya konu olmamış ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde mevcut bulunan bir dizi belgenin ışığı altında, tarihe not düşülmeğe çalışılacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Yemendeki (Son) Osmanlılar; İmam Yahya; Mahmud Nedim; Yemen Valisi; Yemen Vilayeti/Valiliği; TBMM

A Tale of Those Forgotten: Notes in the Light of Documents Relating to the Last Ottomans Remained at Yemen during the Period of (Turkish) National Struggle

ABSTRACT

As is historically known well, the part and parcel of Yemen, albeit so remote, has come and been under Ottoman control and/or influence for some 400 years. It was such a continual presence that, though intermittently, persisted from somewhere in the 16th century till the early decades of the 20th century. It was such a presence, again, during which many Ottoman citizens resided in Yemen and served as incumbents, of civilian or military background. It needs, accordingly, to be emphasized that although formally administrative relations may have ceased with the obvious defeat and de facto end of the Ottoman political power, after the termination of the First World War, the relations would be far from over in yet another aspect, that is, for the human element: those numerous civilians and military officials of Ottoman-Turkish stock who had remained behind, fortunately still surviving. Accordingly, its focus being on that specified human aspect, this paper will attempt to reopen a scarcely explored leaf in history, within the multi-faceted outline of Yemeni history under the Ottoman governance, with the special aid of a series of documents found (as untouched and thus unknown for the public, at large) in the Republican Archives of the Turkish Prime Ministry, pertaining to the fate of the remnants of Ottomans stranded there in the aftermath of the First World War and during the subsequent period of the National Struggle, a time when while the Ottoman Empire vanishes and ultimately relinquishes control of Yemen, a totally new, different Turkey appears on the same stage of the world.

Keywords: the (last) Ottomans at Yemen; İmam Yahya; Mahmud Nedim; Governor(ate) of Yemen; Turkish National Assembly

(*) Bu çalışma, daha önce Yemen’de gerçekleştirilen bir sempozyumda sunulmuş ve daha sonra İngilizce olarak yayımlanmış bulunan tebliğin, Türkçe olarak, kısmen yenilenerek gözden geçirilmiş halidir.

Osmanlı-Türk idaresi altında ve onunla ilişkisi bakımından Yemen dendiğinde, genellikle Milli Mücadele döneminin başlarına kadar uzanan bir tarihçenin verilemediği bilinmektedir. Bu bağlamda “Osmanlı Yemeni” dendiğinde asıl olarak hatırlanan (Güneyi ile 1990’daki birleşme öncesi) Kuzey Yemen’in, esas olarak 16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı nüfuz ve hakimiyeti altına girerek, kısmen dolaysız kısmen de dolaylı ve kesintilerle 20. yüzyılın başlarına kadar bu konumunu sürdürdüğünü; bu bağlamda, söz konusu dönemler boyunca sivil ve askeri pek çok Osmanlı vatandaşının orada görev almış ve yaşamış bulduklarını tarihi olarak biliyoruz. Buna bağlı olarak, tam bu noktada belirtmek gerekir ki, Yemen ile Türkiye ilişkisi Milli Mücadele döneminde Türkiye hükümeti açısından idari anlamda tamamlanmış görülmeyle birlikte, en azından Yemenlilerin bir kısmı ve daha da önemlisi bu yıllarda da Yemen’de kalmış sözkonusu asker ve sivil Osmanlı-Türk unsurlar açısından bitmiş değildir. İşte bu çerçevede, bu çalışmada, Osmanlı idaresi/bağlantısı altında Yemen tarihinin ciltler dolusu incelemeye konu olabilecek ve olagelmış pek çok boyutu içerisinde nisbeten gölgede kalmış, özgül bir “beşeri” boyutu olarak tanımlanabilecek olan, Dünya Savaşı akabinde Yemen’in fiilen Osmanlı idaresinden çıktığı yukarıda anılan dönemde hala orada kalmış bulunan son Osmanlı unsurunun akıbetine dair, daha önce pek fazla araştırmaya konu olmamış ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde mevcut bulunan bir dizi belgenin ışığı altında, tarihe not düşülmeğe çalışılacaktır.

Söz konusu özgül noktaya odaklanmadan önce, bu noktanın kendi tarihi bağlamı ve/veya arkaplanı içerisinde daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle, Osmanlı idaresi/bağlantısı altında Yemen tarihinin ana hatlarını kısaca hatırlamak yerinde olsa gerektir. Osmanlı Devleti’nin bölgeye yönelik ilgisinin artışı esas olarak Portekizlilerin sömürgeci nüfuz çabalarının artışı ile aynı döneme rastlar. Bu tarihi arkaplanda Osmanlı yönetiminin erken başlangıç adımı ise, Memluk hakimiyeti döneminde Yemenlilerin karşı mücadelesinin sürdüğü ve aynı zamanda Yavuz’un Osmanlı fetihlerini Mısır’a kadar uzatabildiği (1517) sıralarda, o aralık Yemen’in önemlice bir kısmında üstün ve hakim konuma ulaşmış görülen İskender’in Yavuz’a tabi olduğunu ilan ettiği ve buna bağlı olarak onun adına hutbe okutmağa başlaması olmuştur. Çok geçmeden, yöredeki bazı siyasi güç sahiplerinin kıpırdanmaları üzerine, ve bunun yanısıra Portekizliler karşısında hakimiyet mücadelesinde daha güçlü olmak maksadıyla, Osmanlı adına Hind Seferinden dönmekte olan Hadım Süleyman Paşa kumandasındaki ordunun 1538’de Yemen diye bilinen bütün bölgeyi (Aden de dahil olmak üzere) Osmanlı Devleti’ne bağlamağı başardığı görülecektir (Uzunçarşılı 1983: II, 391-97). Bu arada, bu ilk hakimiyet döneminin ayırdedici çizgilerinden birini de, Kanuni devrinde Sinan Paşa eliyle girişilen sefer ve istilanın ve ardısıra yerli önderlerle gerçekleştirilen bir idari mutabakatın oluşturduğunu hatırlatmak yerinde olur (Uzunçarşılı 1983: III/1, 26-30). Ne var ki bu ilk dönemde gönderilen Osmanlı valilerinden bir kısmının

idari beceriksizlikleri dolayısıyla kısa süre sonra güç ve itibar kazanan Zeydi İmamların önderlik ettiği isyanlar başlayacak; özellikle İmam Kasım'ın 40 yıl kadar süren ayaklanması ile birlikte, 1630'lerden (ilkın Osmanlı Devleti'nin Abdülmecid zamanında Tevfik Paşa kumandasındaki bir kuvvetle bölgeye yeniden girdiği 1849, ve daha esaslı olarak, Abdülaziz döneminde Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın başına geçtiği kuvvetlerin Yemen üzerindeki Osmanlı denetimini yeniden tesis ettiği) 1872'ye kadar Yemen, çeşitli yörelerinde üstünlüğü ellerinde tutan imamların idaresine terkedilecekti (Hourani 1991: 228, 251).

Osmanlı hakimiyetinin ikinci kez bölgeye ulaşmasından sonra, Tanzimat dönemi başlarında Habeş Eyaleti'ne bağlı bir sancak olarak yönetilen Yemen (Karal 1983: VI, 128), II. Abdülhamid döneminde (Aden hariç olmak üzere) "Sana, Hudeyde, Asir ve Taiz livalarını içine alan, merkeze bağlı bir vilayet" (Karal 1983: VIII, 341; Mehmet Tevfik 1993: 278-79) konumuna gelmiş ve, özel bir vergi sistemine tabi olarak, merkezden gönderilen valilerin denetiminde idare edilmiştir. Bununla beraber, bu arada İmamların da yerli halka hakim lider olarak varlıkları tanınmaktadır. Osmanlı hakimiyetinin uzunca bir süre devam etmek üzere yeniden tesis edildiği bu dönemde, öte yandan esas itibarıyla Yemen'i içine alan bölge dünya ticaret yolları üzerindeki öneminden henüz pek fazla birşey yitirmiş de değildir. İşte bu yüzden ki, ticari alandaki büyük çıkarları dolayısıyla, çeşitli Avrupa devletlerinin, önce misyonerleri, daha sonraları ise bizzat askeri güçleri yoluyla söz konusu bölgeye el uzatmaktan geri kalmadıkları, hatta bu çok yönlü dış etki ve müdahalelerin aynı zamanda Yemen'de özellikle Osmanlı döneminde sürüp gittiğini bildiğimiz iç isyanların dış sebeplerini oluşturduğu, görülecektir (daha geniş olarak bkz. Sırma 1994: 59-90). Bu bağlamda, 19. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Yemen'in tarihinde görülmediğine işaret ettiğimiz, tükenmek bilmez bu isyanların çıkışında (daha özel bir iç boyutu olarak Osmanlı idaresi ve idarecilerinin varlık ve politikalarına ilişkin birtakım hata ve yanlışların etkisini de inkar etmemekle beraber) özellikle 1839'da Aden'i işgalinden sonra emperyalist çıkarları gereği her fırsatta Yemen İmamlarını merkeze karşı isyana teşvik yoluyla sistemli olarak Yemen üzerindeki nisbeten zayıf Osmanlı hakimiyetini yıpratma yönünde gelişen İngiliz faaliyetlerinin inkar edilemeyecek bir payı olduğunu hatırlatmak gerekir.

Bütün bunlar karşısında özellikle Abdülhamid idaresinde bazı hususlarda iyileştirici çarelere başvurulduğu görülecekse de, bir noktadan sonra artık iş isten geçmiş bulunuyordu. Nitekim sonu gelmeyecek olan ayaklanmalar, 1904 yılında geldiğinde, babasının vefatı üzerine imamlığa seçilen ve 1948 yılında bir baskınla Sanâdaki sarayında öldürülene dek 44 yıl hükümdarlık sürmüş olan (Ehiloğlu 2001: 176) İmam Yahya'nın cihad ilan ederek giriştiği, 20. yüzyılın ilk büyük isyanı ile bir doruğa ulaşmaktaydı. Bu isyanın önemi, 1905'te ancak bir anlaşma ile sonuçlanmasında ve buna bağlı olarak, hükmünün geçtiği Sana ve civarındaki bir kısım toprakların İmam'ın idaresine

terkedilmek durumunda kalınmasında yatmaktaydı. Ancak, bölgenin elden çıkmasına o günün şartlarında razı olamayan Osmanlı merkezince kısa süre sonra tekrar kuvvet gönderilerek, kanlı çarpışmalarla Sana geri alınacak; buna rağmen bir süre sonra gene İmam Yahya'nın üstün konumunu sürdürmekte olduğu da görülecekti.

Bu arada Osmanlı merkezinde 1908 ihtilali ardından İttihat-Terakki yönetimi iktidara hakim olmaktaydı. İşte bu yeni dönemde, 1910 sonlarındaki duruma bakılacak olursa; bir yandan Yahya bir kez daha merkeze karşı büyük bir isyan bayrağı açmış, bir yandan da hızla genişleyen bu isyanla uğraşılmak yetmiyormuş gibi, Asir yöresinde nüfuz kazanan Seyyid İdrisi adlı bir diğer önder İngiliz desteğiyle bu yörede ikinci bir direnme hareketini başlatmış bulunuyordu. Bu gelişmeler üzerine, İttihat-Terakki'nin bilinen katı merkeziyetçi anlayışı altında Osmanlı merkezi bu kez ünlü bir kumandanını bizzat göreve koşuyor; Ahmet İzzet Paşa kumandasında 18 Şubat 1911'de ünlü Hamidiye gemisiyle yola çıkarılan büyükçe bir askeri kuvvetle girilen hareket sonucunda Nisan'da öncelikle Sana yolu açılıyor, çok geçmeden Temmuz'da da Seyyid İdris yenilgiye uğrattılıyordu (bu arada, bu kuvvetle gelenler arasında, daha önce Yemen'de idari görevde bulunduğu gibi, Meşrutiyetin ilanında da Yemen mebusu olan ve atıfta bulunacağımız belgelerde adını son Osmanlı valisi olarak göreceğimiz Mahmud Nedim'in de bulunduğunu hatırlatmak yerinde olur). Bununla beraber, anılan tarihlerde ulaşıldığında İmam Yahya'nın Yemen halkının ve topraklarının önemli bir kısmı üzerinde nüfuzu ciddi bir derecede bulunduğu için, bu defa merkezin daha akılcı bir siyaset güttüğü görülecek; bu son büyük isyanı bitirmek üzere Ahmet İzzet'in (Mahmud Nedim'i temsilci olarak yolladığı) İmam ile girilen müzakereler sonucu 13 Ekim tarihi itibarıyla imzalanan yirmi küsur maddeli anlaşma ("Da'an Anlaşması"), İmam'a üstünlüğünü sürdürdüğü yöre üzerinde verilen geniş haklar karşılığında emirlik iddiasından vazgeçmesini sağlayan temel çerçevesi ile, kalıcı bir nitelik kazanacaktı (Ehiloğlu 2001: 134-35; metni için bkz. Bayur 1983: II/1, 45-47). Büyük ölçüde bu sayededir ki, takip eden yıllarda, İngilizler ile ilişkisi iyiden iyiye açık ve yakın hale gelen İdrisi ile merkezi hükümetin mücadelesi devam ettiği ve, daha ötede, bu ikisinin işbirliğini sıkılaştıran Dünya Savaşı badiresi baş gösterdiği zaman, İmam Yahya Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyana kalkışmayacak ve hatta Savaş sırasında "San'adaki 7. Kolordu birliklerinin, gerek İngilizlerin Aden üssüne karşı, gerekse Asir'deki İdris cephesine karşı giriştiği hareketi, hem lojistik yönden hem de emrindeki kabile kuvvetleriyle desteklediği" görülecekti (Seyhun 1997: 3).

Bu bağlamda, Birinci Dünya Savaşı'nda, o zamanki idari sınırlarıyla Yemen (adı kısmen kendisiyle birlikte anılan Asir cephesinin yanı sıra) "tali" bir askeri bölgeydi. Burada da Osmanlıların karşısına, Arap yarımadasına ait diğer cephelerde de olduğu gibi, İngilizler dikilecek ve donanma yardımıyla gerçekleştirdikleri "vur-kaç" hareketleri ile sahilde baskı kuracaklardı. Amaçları, kısaca, bölgede görevli Türk askeri gücünü

yıldırım, yarımadanın kıyı kesimlerindeki halka gözdağı verebilmektir. Savaşın ayrıntılarını bir tarafa bırakarak bu cephedeki sonuca dair bir not düşmek gerekirse, kısaca, Büyük Harp'te ne Osmanlılar Aden'i alabilmişler, ne de İngilizler Aden'den çıkabilmişlerdi. (Daha geniş olarak: askeri gelişmelere dair bilgi için, bkz. Gnkur. 1978: 413-626; beşeri unsuru öne çıkaran bir bilgi içinse bkz. Seyhun 1997: 10-37).

1918 yılında Mütareke haberi Yemen'e ulaştığında Vali Mahmud Nedim ve Kolordu Komutanı Ahmet Tevfik Paşa, askerin morali bozulmasın diye ilk iş olarak mevcut kasadan geciken maaşları (subaylar için yarım oranında) ödediler. Ardından İmam'la görüştüler. Yahya, prensip olarak kolordunun İngilizlere teslimine karşı çıkmıyor, fakat ileride kendisine yönelik muhtemel taarruzlarda kullanmak için birliklerdeki silah ve cephanenin bir kısmını istiyordu. Bu sıralarda, her iki tarafı da kaygılandıran şaşırtıcı gelişme, Taiz hareket bölge komutanı Ali Sait Paşa'nın şahsi inisiyatifiyle Aden'e giderek İngilizlerle teslimi önce görüşmesi, daha sonra ise tahakkuk ettirmesiydi. Dahası, İngilizler, Paşa'yı "aracı" olarak kullanarak Osmanlı askeri varlığının tümüne el koymak peşindeydiler. Ne var ki, Ahmet Tevfik Paşa Yemen'i boşaltmada dahi ağırdan alıyordu. Sonunda Aralık ayının son günlerinde hem VII. Kolordu, hem de Yahya'nın heyeti, İngilizlerle masaya oturdu. Tartışmalar sonuç getirmeyecekti. Bu bağlamda, yeni yılın başlarında da bir ayı aşkın süre ile kolordu, İngilizler ve İdris karşısındaki harp içi statüsünü bozmadı. Bu arada silahlar İmam'a teslim edildi; bir kısmı da kabilelere satılarak aylardan beri maaşlarını alamayan subay ve erlere maişet olarak dağıtıldı. Sonuç olarak, VII. Kolordu kendini dağıtmış; bununla beraber, Yemen içlerine nüfuz edemeyen İngilizler'e karşı İmam'ın direnişini tahkim etmeyi de son görevi olarak görmüştü (Ehiloğlu 2001: 191-98).

Böylelikle, Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisini beraberinde getiren Büyük Savaş'ın sonu bir bakıma Osmanlı Yemeni'nin de sonu olacak; bölgenin en azından fiilen Yahya'nın idaresine terkedilişyle, Osmanlı idaresinin -özellikle son dönemi nice isimsiz vatan evladının hesapsız kanına malolan- Yemen macerası idari açıdan bir nihayete doğru ulaşmış bulunacaktı. Ama insan unsuru açısından fiili durum böyle değildi: resmen dağılmış olsa da oradaki ordudan arta kalan ve bir şekilde yurtlarına dönememiş askerler, fiilen Osmanlı idaresi çökmüş ve dolayısıyla ortada yetkileri belirsiz durumda kalakalmış olsalar da Vali Mahmud Nedim başta olmak üzere az sayıda sivil idare elemanları, ve onların aileleri, Yemen'deki son Osmanlılar olarak hala oradaydı. Yukarıdaki tarihi arkaplanda, işte bu elinizdeki çalışmada, başta da belirtildiği gibi, Osmanlı-Türk yönetimince Büyük Savaş'ın bitimi ve Milli Mücadele yıllarında mahalli sahiplerine nihai olarak tevdi edilen Yemen topraklarında sahipsiz muhatapsız ortada kalmış görünen bu anavatan çocuklarının akıbetine ilişkin (Başbakanlık Cumhuriyet arşivinde bulunan, dolaysız bu konuya ışık tutan sınırlı sayıda belgelere atıfla) eleştirel bir değerlendirmede bulunmağa teşebbüs edilecektir.

Sözkonusu arşiv belgelerine bakıldığında, bunların esas itibarıyla, 1920'lerin ilk yarısında Yemen ile Ankara arasındaki çeşitli yazışma ve mektuplaşmaları oluşturduğu; daha özel ve ağırlıklı olarak ortaya çıkan temanın ise sözkonusu Osmanlı sivil/askeri insan unsurunun mevcut güçlük ve çaresizlik durumu ile buna bağlı destek ve ilgi talepleri olduğu görülür. Bu bağlamda daha özel olarak dikkati çekmek gereken nokta ise şudur: Yemen'de kalanlar (1920'lerde artık İstanbul'da işgal altında fiilen işlevsiz kalmış bulunan Osmanlı idaresine resmen bağlı) memur ve aileleri olmakla birlikte, bu belgelere yansıyan (daha ziyade Yemen Valiliği imzasını taşıdığı görülen) resmi müracaat ve talepler, büyük ölçüde -ismen var olsa da İstanbul hükümetine değil- anavatanda artık gerçek iktidarlaşma yolunda seyreden, yeni Ankara (TBMM) hükümetine yönelerek ortaya konmaktadır. Tam bu noktada, o tarihlerde sürmekte olan ve hassas bir ara dönemi ifade eden Milli Mücadele ardından sözkonusu Ankara hükümetinin Osmanlı geçmişinden bilinçli bir kopuşu ortaya koyduğu tarihi gerçeği hatırlanacak olursa, belgelerin ışığında sözkonusu insanların "kaderlerine terkedilmişliği" suretinde bir sonuca nasıl varılabileceği daha baştan kolaylıkla anlaşılacaktır.

Yukarıda özetle tanımlanan şekil ve muhteva bağlamında, söz konusu belgeler mercek altına alındığında; öncelikle ve ağırlıklı olarak dikkati çeken ana nokta, Yemen'de ortada kalakalmış sözkonusu Osmanlı unsurunun içinde buldukları maddi-manevi sıkıntıların ve buna bağlı olarak daha işlevsel görenek çaresizce yönelindikleri Ankara hükümetinden kendilerine sahip çıkılma yönündeki beklentilerinin büyüklüğüdür. Nitekim bu nokta, mevcut belgeler arasında, çeşitli yazışmalarda defalarca konu edilmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ana tema bağlamında temsil edici bir örnek olarak, diğer pek çoğu gibi Yemen Valisi Mahmud Nedim imzasıyla Ankaradaki TBMM hükümeti başkanlığına yollanan, ve türlü sıkıntılar içinde Yemen'de kalanlar için -bu arada birden fazla kereler müracaata konu olduğu anlaşılan- acil yardım ihtiyacı ve beklentisini tekrar dile getiren, 8 Temmuz 1922 tarihli, şu talep yazısı hatırlatılmağa değer (TC. BCA-030/10/260/750/22):

“TBMM İCRA VEKİLLERİ HEYETİ RİYASET-İ CELİLESİNE,

Fırsat düşüdüğü ve vasıta-i müemmine [güvenilir] zuhur ettikçe arz ve izah kılınacağı üzere refakat-i çakeride [kulunuzun refakatinde] bulunan memurin-i mülkiyye ve ümera [mülki idare memur ve amirleri] ve zabitan [subaylar] ile müteka'idin [emekliler ve eytam ve eramilin [dul ve yetimlerin] zaruret ve sefaletleri derece-i nihayeyi aşmış, açlık ve çıplaklık yüzünden çekmekte oldukları derd-i bila had [hesaba gelmez dertler] gayeyi geçmiştir. Müdafaa ve muhafaza-i din ve vatan uğrunda varını yoğunu, çoluk ve çocuğunu feda eden, her yoksunluğa, ve enva-ı felakete göğsünü gerek bir Türk'e bir Osmanlı'ya yakışır surette gece ve gündüz demeyerek vazifesine koşan bu Türk vatan

evladını sefaletle mahkum etmek suretiyle göz göre göre evlad-u ıyalleriyle [çoluk-cocuguyla] firara sürüklemek Hükümet-i Aliyyemizin şan ve adaletiyle kabil-i tevfik [bağdaştırılabilir] görülemez.

Cenab-ı Allah'ı şahid tutarak zat-ı samilerini [yüksek şahıslarını] temin ederim ki bidayet-i harbden [Harbin başlangıcından] bu ana kadar taraf-ı çakeriden vuku bulan bunca ma'ruzata rağmen Merkez-i Saltanat-ı Seniyyemizden zerre kadar olsun muavenet görmeyen ve halbuki evinde evlad-u ıyalin bir günlük kuru ekmekten ibaret nafakasını, setr-i avret [üstüne örtmek] için bir arşın bezi, soğuktan muhafaza etmek için bir çul parçasını, zulumattan [karanlıktan] kurtarmak üzere bir idare kandilini bile tedarikten aciz bulunan bu evlad-ı vatana insaf ve merhamet mukteza-yı şeref ve şan-ı hükümet ve adalettir. [Hükümetin şeref ve şanı ile adaletin gereğidir]

Menafi-i vatana taalluk eden [vatanın çıkarlarını ilgilendiren] en ufak noktada pek büyük fedakarlıktan çekinmeyen Hükümet-i Seniyyemizin sizlerden biri bu biçarelerin imdadına koşmaması ahval-i ma'lumeden [bilinen durumlardan] ve emin vasita bulunamamasından ileri gelmiş olması tabii ise de Cenab-ı Allah'a hamd olsun Babıalimizin ve Meclis-i Kebir-i Millimizin harikalar icad ederek alemleri hayretler içinde bırakan siyaset-i hazırası ve Kuva-yı Millimizin nametünahi şecaat ve asaletleri netice-i hasenesiyle [hayırlı neticesiyle] Yemen'e mücavir bulunan Fransa ve İtalya devletleriyle şu son zamanlarda akd-i itilaf edilmiş ve bu hükümetler vasıtasıyla ya Cibuti'de Fransa Bankası'na veyahud Masu'da Roma Bankası'na havale suretiyle veya bu devletlerin taahhüdü tahtında bir memur-i mahsus ile bu memleketlerden birine para irsali mümkün bulunmuş olduğundan 29 Mayıs 338 (1922) tarihli mütekaddem arıza-i çakeri [daha önce kulunuzca yollanan dilekçe] ile arz edildiği üzere şimdilik muhtassan [özellikle] bu hususa sarf edilmek üzere birkaç bin lira nakid altın akçenin acilen yetiştirilmesini kemal-i ehemmiyet ve tazarru' ile [büyük önem vererek ve yalvararak] arz ve istirham eylerim. Olbabda ve herhalde emr-ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir. [gereken emri çıkarmak yüce hazretlerinize aittir]"

Benzeri diğer örneklere kıyasla bu belgenin muhtevası tahlil edilecek olursa, özellikle konuya ilişkin şu noktaların değerlendirilmesi mümkündür: (a) Gerek daha önceleri Osmanlı hükümet merkezinden ve gerekse bu sıralarda yönedikleri Ankara hükümetinden bu mektuptan önce de birçok defa talepte bulunulduğunun ve o ana kadar ciddi bir yardım görülemediğinin anlaşılması; (b) Muhtemelen hala Osmanlı/İslam bütününe dönük bir bakış açısının varlığını hissettiren, din ve vatan uğruna fedakarlık temasının işlenişi ve bu bağlamda- gerçekten son derecede büyük olduğu okunduğunda anlaşılın sıkıntılarının canlı tasviri ile- hükümetin doğrudan vicdanına hitap etme uslubu; (c) Yemendekilerin, Yemen civarındaki büyük devletlerle anlaşma sağlandığı için artık bekledikleri yardımın emin yolla geleceğine dair satırlarda yansıyan, önceki müracaatlarının cevapsız kalışını bir bakıma hayra yorucu bir yanılısama içinde

oluşu (bunu böyle değerlendirmemiz, daha ileriki ve böyle bir yardım talebine somut bir karşılık verilmeyişini açıkça gösteren belgeler incelendiğinde rahatlıkla anlaşılabilir). Bu bağlamda Yemendekilerin adeta kaderlerine terkedilmişliğini daha da teyid edici olmak üzere, Ankara yönetiminin bir iç yazışması niteliğinde olup 15 Ekim 1922 tarihiyle Hariciye Vekaletinden İcra Vekilleri Heyeti Başkanlığına gönderilen bir bilgi yazısına da atıfta bulunulmalıdır (TC. BCA- 030/10/260/750/27). Zira bu belge okunduğunda, önceki yardım taleplerinin alanını daha da daraltmak suretiyle bu defa Yemen'in işgalden uzak kalması sonucuna bedenen katkıda bulunup malul kalanlara hiç olmazsa yurda dönebilmeleri için yardım istendiğini belirten muhtevası, bu insanların yaşadığı sıkıntının şiddetini gözler önüne sermekte; dolayısıyla, gene bu taleplerine dahi somut bir karşılık bulmadıklarını gösteren sonraki belgelerle birlikte değerlendirildiğinde, terkedilmişlik halinin aşikar surette teyidini mümkün kılmaktadır.

Ankara hükümetinin kendi milletinden insanlara maddi yardımdan fiili olarak uzak kalışını, daha önce de belirttiğimiz gibi, Milli Mücadele sırasında tam olarak olmasa bile daha sonra bilinçli olarak yöneleceği Osmanlı geçmişinden kopuş gerçeğine bağlamamızı teyid edecek mahiyette başka belgelere de atıfta bulunulabilir. Bu bağlamda, Yemen'de görevli bir memur tarafından 9 Aralık 1922 tarihiyle Hariciye Vekaletine yollanan ve Yemen idaresine ait resmi evrakın altı ay önce teslim edilmiş bulunduğu halde hükümet kanadından alındığına dair ne bir cevap ne de bir belgenin yollanmadığından şikayet mahiyetindeki bir talep yazısı (TC. BCA-030/10/260/750/28), kayda değer bir örnektir. Aynı gerçeği farklı bir bağlamda teyid edici olmak üzere ise şu nokta da hatırlatılabilir: 9 Eylül 1922 tarihli Yemen Valisinden TBMM Hükümeti Başkanlığına gönderilen ve İngilizlerin desteğindeki İdrisi'ye karşı temelde Osmanlı idaresine sadakatle Mütarekeden bu yana mücadele verdiği belirtilen İmam Yahya ile kuvvetlerinin silah dengesizliğine ve bilhassa İmam ve halkının bu idareye duyduğu bağlılığa atıfta bulunarak, onlar adına hükümetten askeri yardım talebini konu edinen belge örneğindeki gibi (TC. BCA-030/10/260/750/26) talepler de –eldeki belgelerden izleyebildiğimiz kadarıyla- karşılanmış değildir.

Bu noktada, artık, daha önce de vurguladığımız yeni Türkiye yönetiminin ileriye dönük olarak Osmanlı/İslam geçmişini red ve/veya bir tarafa bırakma doğrultulu siyasi yönelimini bir kez daha hatırd tutarak, gene daha önce de vurguladığımız “Yemen'deki son Osmanlıların Türkiye'deki yeni Türkler (yönetimin)ce kaderleriyle baş başa bırakılmışlığı” ifadesinde somutlaşan bir sonuca nasıl ulaşabildiğimizi delillendireceğini düşündüğümüz bir dizi belgeye atıfta bulunmak gerekli ve yerinde olacaktır. Bu noktada yol gösterici niteliğiyle hayli dikkate değer bir belge dosyası, birbirleriyle bağlantılı oldukları için bir arada verilen, 1923 yılı başlarında, ağırlıklı olarak Milli Müdafaa Vekaleti ile BMM Hükümet Reisliği arasında cereyan etmiş bir dizi yazışmayı ihtiva etmektedir (TC. BCA -030/10/260/750/31). Doğrudan doğruya harb ve mütareke

ardından Yemen'de kalanların durumu ve bunlara ilişkin kararları konu edinen bu yazışmalarla, bir yandan orada kalanların sınıflandırılmış mevcudu verilmekte, öte yandan durumlarıyla ilgili talepler karşılığı yapılanlara dair bilgi sunulmakta, en sonunda da özellikle kendi arzuları ve İmam'ın talebiyle kalanlara ilişkin sunulan liste üzerine, nihai olarak İcra Vekilleri Heyetince, bunların Türkiye ordusuyla bir nisbetleri kalmadığı gerekçesine dayanılarak haklarında herhangi bir tahsisata ilişkin bir karar alınamayacağı belirtilmektedir. Aşağıda en belirgin kısımları itibarıyla aktaracağımız bu belge dizisi, her ne kadar Yemen'de kalmış bu anavatan insanının bir kısmını kendi arzularıyla Yemen'de kalanlar oluşturmakta ise de, son tahlilde ve esas olarak, (üstelik, belgelerin tarihi dikkate alındığında Saltanat'ın da kaldırılmış bulunduğu bir ortamda) Ankara'daki yeni rejimin Osmanlı siyasi geçmişini bir tarafa bırakma yöneliminin insan unsuru üzerinden tezahürü olarak rahatlıkla okunabilir / değerlendirilebilir.

“İCRA VEKİLLERİ HEYETİ RİYASET-İ CELİLESİNE;

Mütarekeyi müteakib [ardından] Yemen'de kalanlar hakkındaki karar mucibince Yemen'den avdet edenlerle henüz avdet etmeyenlerin Dersaadet'te olup müracaatta bulunan ailelerine ber-mucib-i karar [ilgili karar gereğince] muhassasatlarının tesviyesi [tahsisatlarının ödenmesi] icab edip etmediği hakkında İstanbul kumandanlığından mevrud [yollanan] 17 Kanun-u sani 339 ve 1746/1847 numaralı tahrirat ve merbutu [eki] leffen [bir arada] takdim kılınmıştır... / 11-2-39 / Müdafaa-yı Milliye vekili (imza)“

“İCRA VEKİLLERİ HEYETİ RİYASET-İ CELİLESİNE; 25-3-39 (1923)

19.2.39 tarih ve 6/435 numaralı tezkire-i riyasetpenahileri [yüksek başkanlık makamınıza ait karar] cevabıdır. San'a ve Yemen havalisinde kendi arzularıyla ve İmam hazretlerinin emirleriyle kalan ümera ve zabitanın isimlerini havi cedvel süretleri leffen takdim kılınmıştır. Muhassasatları hakkında olacak muamelenin müstaçilen [ivedi olarak] karara rabt [bağlanma] ve neticesinin emr-ü tebliğine müsaade buyurulmasını arz ve istirham ederim, efendim. Müdafaa-yı Milliye vekili (imza) “

“MÜDAFAA-YI MİLLİYE VEKALETİNE, ANKARA/31-3-39 (1923)

San'a ve Yemen havalisinde kendi arzularıyla ve İmam hazretlerinin emirleriyle kalan ümera ve zabitanın muhassasatları hakkında bir karar ittihazını mübeyyin [karar alınmasını beytan eden] 25-3-39 tarihli ve Muhasebat Dairesi 5236 numarolu tezkire-i

aliyeleri İcra Vekilleri Heyetinin 29-3-39 tarihli ictimaında ledet-tezekkür [görüşülmesi sonucu olarak] muma ileyhimin [adı geçenlerin] Türkiye ordusuyla nisbetleri [bağları/ ilişkileri] kalmadığından tensib edilmemiştir [uygun bulunmamıştır]. İcra Vekilleri Heyeti reisi (imza).”

Aynı bağlamda ve yukarıdaki değerlendirmemizin teyidi mahiyetinde, son olarak, Ankara Hükümeti Başkanlığı imzasıyla Yemen Valiliğine gönderilen bir başka yazı, zikredilmeden geçilmeyecek derecede dikkati çekicidir (TC. BCA -030/10/260/750/31). Zira söz konusu yazı, Yemen'dekilerin memleket namına giriştiklerine inandıkları mücadele ve fedakarlık karşılığında düştükleri sıkıntıları gidermek üzere Yemen Valisi imzasıyla baştan beri sürdürülen yardım taleplerine nihai cevabı konu almaktadır. Yazıda bir yandan Yemen'dekilerin (gerek yerli halk ve gerekse Türk görevlilerin) bağıllık ve mücadeleleri sözle takdir edilirken, öte yandan -Hükümetin ülke içi sıkıntı ve darlıkları gerekçe gösterilerek- beklenen maddi yardıma karşılık verilemeyeceği belirtilmekte, bununla kalmayıp kendi kaynaklarıyla idare etmeleri yolunda bir öğüt/ ricada da bulunmaktadır. Sözkonusu gerekçeyi bir bakıma haklı ve gerçekçi bulmak mümkün olsa bile, ele aldığımız arşiv kaynağı içerisindeki pekçok belgenin bize yansıttığı genel izlenimden yola çıkıldığında, kanaatimizce özgül bir bakışla, Ankara'nın bu cevabını gene Milli Mücadele öncesi geçmişle bağları koparma yöneliminin aşikar bir uzantısı, ve dolayısıyla, bu tebliğde özgün belgelerin yol göstericiliğinde ortaya koymağa çalıştığımız ana tema olan “Yemen'deki son Osmanlıların Türkiye'deki yeni Türkler (yönetimin)ce kaderleriyle baş başa bırakılmışlığı” olgusunun son bir tezahürü olarak görmek mümkündür:

“TBMM ANKARA İCRA VEKİLLERİ HEYETİ RİYASETİ - KALEM-İ MAHSUS MÜDİRİYETİ

19. 4. 39 (1923) Yemen Valisi Mahmud Nedim Bey Efendiye,

Bunca mahrumiyetlere ve merkez ile muvasalanın mefkudiyetine [haberleşme{ilişki kurmanın yokluğuna] rağmen fedakar Yemen ahaliyle oradaki memurin ve zabitan ve efradın memleketlerini müdafaa hususunda gösterdikleri azm ve cesaretleri ve her vesileden istifade ederek anavatana olan ezeli irtibatlarını iblağ eylemeleri Hükümet-i Milliyemizin memnuniyet ve minnetdarlığını mucib olmuştur. Bilhassa zat-ı alilerinin Damad Ferid ve hempalarının mütevali [peşpeşe/süreklı] tazyikat ve tehdidatına rağmen makamınızı terk etmeyerek bu hususda malen ve bedenen yapmış olduğunuz fedakarlıkları Hükümet-i Milliyemizin hiçbir zaman unutmayaacağına emin olabilirsiniz. Maalesef hükümetin bugünkü ahval-i maliyesi cümlece arzu olunan

muavenetlerin ifasına müsaid bulunmadığı cihetle mümkün olduğu kadar memleketin varidatıyla idareye çalışmanızı rica ederim efendim. İcra Vekilleri Heyeti Reisi”

Bitirirken, fasılalarla dört yüzyılı bulan Osmanlı-Yemen ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde, diyebiliyoruz ki, rahatlıkla kullanılabilirdiğini (daha keskin dille, harcanabildiğini) ileri sürebileceğimiz insan unsuru, (belgelerin dilinden izleyebildiğimiz gibi, gene aynı rahatlıkla) ayrılış kapıyı çaldığı vakit ilk önce “kurtarılacaklar” yerine ilk önce “unutulacaklar” safına dahil edilmiş ve buna bağlı olarak da, genel sonuç itibarıyla, Osmanlı yönetimlerinin genel seyir itibarıyla sürdürmekten vazgeçemedikleri katı “merkeziyetçilik” anlayışına dayalı kalan devlet siyaseti, Yemen’i uzunca bir zaman beşeri açıdan söylene geldiği üzere “Türke mezar”; ve sonunda da (belgelerin dilinden aktardığımız Milli Mücadele sonrası dönem ve bu dönemin hükümetlerinin başka türlü, içe dönük merkeziyetçiliği dikkate alındığında ise) bu defa aynı insan unsuru açısından “unutulan belde” tanımlamasına kavuşturmuştur. Başka türlü, bir parça anlam yüklü ifadeyle, uzun dönemler boyu Osmanlı “tiryakiler” için “kahve Yemen’den gelir” iken, özellikle Meşrutiyet dönemiyle birlikte bölgenin merkezi denetimi uğruna akıtılan kanlar “Yemen” (t)adındaki kahveyi “kırk yıllık hatırı” kalmayacak ölçüde “acılaştırmış”; belki bu yüzdendir ki, son dönemlerinde Osmanlı Yemeni, cepheye evlat yollayanların dillerinden düşmeyen ünlü türkünün yansıttığı gibi, bir başka Yemen olarak hatırlanagelmiştir:

Havada bulut yok, bu ne dumandır?

Mahlede ölüm yok, bu ne figandır?

Şu Yemen illeri ne de yamandır!

Ah o Yemendir, Güllü çemendir.

Giden gelmiyor, Acep nedendir?..

KAYNAKLAR

- Bayur, Yusuf Hikmet (1983), *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt II/1*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ehiloğlu, Zeki (2001): *Yemen’de Türkler (Tarihimizin İbret Levhası)*. Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Gn.Kur. (1978): *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, VI. Cilt: Hicaz, Asir, Yemen Cephele ve Libya Harekatı*. Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara.

- Hourani, Albert H. (1991): *A History of the Arab Peoples*. Belknap Press, Cambridge, Mass.
- Karal, Enver Z. (1983): *Osmanlı Tarihi, Cilt VI ve VIII*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mehmet Tevfik (Biren) (1993): *'Bir Devlet Adamının' Mehmet Tevfik Bey'in (Biren) II. Abdulhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları, Cilt I*. (yayına haz. F. Rezan Hürmen), Arma Yayınları, İstanbul.
- Seyhun, Mehmet Arif (1997): "Yemen Savaş Anıları," (Gn.Kur.ATASE) *Askeri Tarih Bülteni*, 22 / 42, 1-51.
- Sırma, İhsan S. (1994): *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyancıları*. Beyan Yayınları, İstanbul, 2. baskı.
- TC. BCA [Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi]: yazı boyunca ilgili arşiv numaralarıyla atıfta bulunulan, çeşitli belge dosyaları.
- Uzunçarşılı, İsmail H. (1983): *Osmanlı Tarihi, Cilt II ve III/1*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.